

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ КОНТРАГЕНТА ДО СТАНДАРТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ЗА ПРАВОМ ОКРЕМИХ КРАЇН

Диковська І.А.,

д.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена аналізу регулювання використання стандартних умов у договорах у праві Німеччини, Нідерландів, Франції, Англії, Молдови та України. Зроблено висновок про те, що за законодавством більшості із зазначених країн привернення уваги сторони, яка приймає стандартні умови, є підставою для того, щоб ці умови стали частиною договору. Стандартні умови, що супереч вимогам доброї совісті ставлять контрагента сторони, яка використовує такі умови, у надзвичайно не вигідне становище, є недійсними.

Ключові слова: договір, стандартні умови, укладення договорів, визнання договору недійсним, добросовісна поведінка.

Диковская И.А. / ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕПРИВЛЕЧЕНИЕ ВНИМАНИЯ КОНТРАГЕНТА К СТАНДАРТНЫМ УСЛОВИЯМ ДОГОВОРА ПО ПРАВУ ОТДЕЛЬНЫХ СТРАН / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена анализу регулирования использования стандартных условий в договорах в праве Германии, Нидерландов, Франции, Англии, Молдовы и Украины. Сделан вывод о том, что по законодательству большинства из указанных стран привлечение внимания стороны, принимающей стандартные условия, является основанием для того, чтобы эти условия стали частью договора. Стандартные условия, которые вопреки требованиям доброй совести ставят контрагента стороны, использующей такие условия, в чрезвычайно невыгодное положение, являются недействительными.

Ключевые слова: договор, стандартные условия, заключение договоров, признание договора недействительным, добросовестное поведение.

Dikovska I.A. / THE LIABILITY FOR NOT DRAWING THE PARTY'S ATTENTION TO THE STANDARD CONTRACTUAL TERMS UNDER THE LAW OF SOME COUNTRIES / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

The article analyzes the regulation of the use of standard terms in contracts in the law of Germany, the Netherlands, France, England, Moldova and Ukraine. It has been concluded that under the legislation of most of these countries the drawing of party's attention, who accepts standard conditions, is a reason of becoming these terms a part of the contract. Standard terms that contrary to good faith unreasonably disadvantage the contractor of the user of such terms are invalid.

The article offers the notion of standard contract terms in the Civil Code of Ukraine. Particularly, they should be defined as contractual terms which have been formulated in advance for use in many contracts that one party supplies to the other party. The contract may wholly or partly consist of standard terms. The conditions under which standard contract terms become a part of a contract should be determined in the legislation. Particularly, standard contractual terms become a part of a contract if a party, who offers them in time of the contract conclusion, directly draws the other's party attention to them or gives the other party the possibility to become familiar with standard terms otherwise in view of physical disabilities known to the party.

The legislative should determine that standard terms, which content, form or the way of reporting is so unusual that the other party could not reasonably expect their presence, cannot become contractual terms.

It has been concluded that a standard term, which contrary to the requirements of good faith and fair dealing, causes a significant imbalance in the parties' rights and obligations arising under the contract to the detriment of the party who accepts standard terms shall be recognized invalid, taking into account the nature of the performance to be rendered under the contract and the circumstances at the time the contract was concluded. In this case, should apply consequences of invalidity stipulated by art. 216 of Civil Code of Ukraine.

Key words: contract, standard terms, formation of contracts, recognition of a contract as invalid, fair behavior.

Використання стандартних умов у договорах спрощує, а відтак, пришвидчує та здешевлює процес їх розробки. Разом із тим, використання таких умов не повинно створювати справедливої переваги тієї сторони, яка пропонує такі умови, над іншою стороною договору, ставити її у надзвичайно не вигідне становище.

Дослідженням процесу укладення цивільно-правових договорів, у тому числі з використанням стандартних умов, займалися такі вчені як О. А. Беляневич, Т. В. Боднар, В. В. Луць, О. Яворська та інші вчені. Однак, відповідальність за непривернення достатньої уваги сторони, яка приймає такі умови, в українській правовій доктрині розглядалися недостатньо. Визначення такої відповідальності має надзвичайно важливе значення для забезпечення дотримання принципу добросовісності під час укладення договорів.

Враховуючи те, що дане питання вирішене у законодавстві окремих зарубіжних країн, метою статті є аналіз положень законодавства, судової практики та доктрини окремих зарубіжних країн, що встановлюють умови, за яких стандартні умови стають частиною договору, наслідки непривернення достатньої уваги іншої сторони договору до стандартних умов, що використовуються у договорах, а також розробка пропозицій щодо правового регулювання використання стандартних умов у договорах у законодавстві України.

Законодавство окремих зарубіжних країн містить спеціальні норми, що регулюють порядок використання стандартних умов у договорах. Так, наприклад, § 305 Німецького Цивільного Уложення (далі – НЦУ) передбачає, що положення стандартних ділових умов стають частиною договору лише тоді, коли під час укладення договору сторона, яка їх використовує: 1) вкаже на них іншій стороні прямо або за допомогою ясно помітної об'яви у місці укладення договору; 2) надасть іншій стороні договору можливість ознайомитися з їх змістом прийнятним для неї способом, враховуючи відомі стороні, яка використовує стандартні умови, фізичні недоліки іншої сторони, і якщо інша сторона згодна з їх застосуванням [1].

Якщо положення стандартних ділових умов всупереч вимогам доброї совісті ставлять контрагента сторони, яка використовує такі умови, у надзвичайно не вигідне становище, вони є недійсними. Надзвичайно не вигідне становище може бути наслідком того, що положення стандартних ділових умов є неясними та незрозумілими (§ 307 НЦУ). При цьому для німецького права характерним є те, що § 307 НЦУ застосовується незалежно від статусу сторони, яка опинилася у не вигідному становищі [2, с. 120].

Визнання положень стандартних умов недійсними передбачене також ст. 6:233 Голландського Цивільного Кодексу (надалі – ГЦК). Зокрема, така можливість виникає, якщо: «положення є занадто обтяжливим для іншої

сторони у зв'язку з природою та змістом договору, способом встановлення цього положення, взаємно очевидними інтересами сторін та іншими обставинами даної справи; та якщо користувач загальних умов не надав іншій стороні належної можливості ознайомитися із загальними умовами» [3]. Дана норма захищає споживачів та дрібних підприємців [4, с. 151].

Вважається, що користувач стандартних умов надав іншій стороні можливість ознайомитися із ними, якщо: 1) він вручив іншій стороні документ із зазначеними умовами до або під час укладення договору; або 2) якщо, на розумних підставах не уявляється можливим вручити такий документ, і він до укладення договору повідомив іншу сторону про те, що із стандартними умовами можна ознайомитися у нього або у вказаній ним Торговій палаті, або, що вони депоновані у секретаріаті суду, а також, що вони можуть бути відправлені іншій стороні за її запитом (ст. 6:234 ГЦК) [3].

У Франції правила застосування стандартних умов були вироблені Касаційним судом. Тут стандартні умови пов'язують сторони лише у тому випадку, якщо з одного боку договір містить посилання на такі умови і розглядає їх як прийнятні, а з іншого боку – у приймаючої сторони була можливість належного консультування щодо цих умов. Крім того, якщо умова, яка є частиною стандартних умов, була доведена до відома приймаючої сторони після укладення договору, вона не має жодного ефекту. Простого додавання стандартних умов не достатньо для того, щоб вони набули зобов'язуючого ефекту, якщо їх існування не було доведено до відома іншої сторони договору [2, с. 120].

У англійському праві правила застосування стандартних умов були розроблені прецедентним правом. Так, у справі *Parker v South Eastern Railway* Апеляційний суд Англії та Уельсу зазначив, що особа не може уникнути договірної умови на тій підставі, що вона не прочитала договір, однак, сторона, яка бажає послатися на виключне застереження («exclusion clause») повинна вжити розумних заходів, щоб довести їх до відома іншої сторони.

Обставини справи були наступними. Позивач віддав на зберігання сумку у камеру схову відповідача за залізничній станції. Він отримав паперовий квиток з надписом «Див. на звороті». На звороті були надруковані декілька умов, включаючи умову про те, що: «Відповідальність Компанії обмежується сумою 10 фунтів». У той же день позивач пред'явив квиток з тим, щоб отримати назад сумку, однак її не змогли знайти. Позивач вимагав від Компанії сплатити йому вартість сумки у розмірі 24 фунти і 10 шил. Компанія посилалася на обмеження відповідальності, зафіксоване на зворотньому боці квитка. Суд першої інстанції вирішив справу на користь позивача. Однак, Апеляційний суд відправив справу на новий розгляд, зазначивши, що якщо позивач знав про умови, які містилися на зворотньому боці квитка, він пов'язаний ними. Але навіть, якщо позивач не знав цих умов, він все одно ними пов'язаний, якщо він отримав квиток у спосіб, який може бути названий «розумним повідомленням» [5].

Цивільний кодекс Республіки Молдова (надалі – ЦК РМ) прямо не покладає на сторону, яка пропонує стандартні умови, обов'язку доведення їх до відома іншої сторони, однак, воно є однією із умов набуття чинності такими стандартними умовами. Зокрема, відповідно до ст. 712 (3) ЦК РМ стандартні умови стають частиною договору лише у тому випадку, якщо сторона, яка запропонувала їх, у момент укладення договору прямо довела їх до відома іншої сторони або забезпечує їй іншим чином, з урахуванням обмеженої здатності сприйняття, можливість ознайомитися з їх змістом і коли інша сторона погоджується прийняти їх.

Стаття 716 (1) ЦК РМ встановлює, що: «Стандартна умова не має сили, якщо нею усупереч принципу добро-

совісності наноситься неспівмірна шкода іншій стороні договору. У цьому розумінні враховуються зміст договору, обставини, за яких умова включена до договору, взаємні інтереси та інші обставини» [6].

ЦК України не містить обов'язку привертати увагу іншої сторони до стандартних умов. Стаття 634 (2) ЦК України лише встановлює можливість зміни або розірвання договору приєднання на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір включає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася.

Стаття 233 (1) ЦК України надає можливість визнати правочин, вчинений особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах недійсним залежно від того, хто був ініціатором правочину [7].

При цьому ЦК України не визначає поняття «тяжка обставина», про яку йдеться у згаданій нормі. На доктринальному рівні вдало визначення цього терміну було запропоновано Я. М. Романюком, як «будь-які поважні надзвичайні обставини (крайня нужденність, важка хвороба, загроза втрати єдиного житла...), які змусили особу вчинити правочин на вкрай не вигідних умовах» [8, с. 168].

З огляду на таке розуміння поняття «тяжкої обставини» викликає сумніви, що незвернення уваги сторони на стандартні умови договору завжди може бути кваліфіковано як «тяжка обставина». Відтак, ст. 233 ЦК України до таких ситуацій швидше за все застосовуватися не буде.

Між тим, лише зміна або розірвання договору, у випадку недоведення стандартних умов до відома приймаючої їх сторони, є недостатнім. Так, наприклад, сторона може не мати наміру змінювати договір, а бажати повернутися у попереднє становище. Крім того, розірвання або зміна договору, за загальним правилом, встановленим ст. 653 (4) ЦК України не надає сторонам права вимагати повернення того, що було ними виконане за зобов'язаннями до моменту зміни або розірвання. Відтак, на наш погляд, доречним є закріплення у ЦК України можливості визнати недійсними договірні умови, які не обговорювалися індивідуально та усупереч вимогам добросовісності та чесного ведення справ ставлять сторону, яка до них приєдналася, у надзвичайно не вигідне становище. Правові наслідки визнання недійсними таких умов мають визначатися ст. 216 ЦК України.

Крім того, як відомо, ст. 634 ЦК України встановлює різні правові режими зміни або розірвання договору для договорів, у яких сторона, що приєдналася до договору здійснила таке приєднання: 1) не здійснюючи підприємницької діяльності (ст. 634 (2) ЦК України); 2) у зв'язку із підприємницькою діяльністю (ст. 634 (3) ЦК України).

На наш погляд, правове регулювання наслідків використання стандартних умов у договорах повинно здійснюватися незалежно від того, чи займається сторона, яка приєднується, підприємницькою діяльністю. Визначальним тут має бути те, чи діяла сторона, яка пропонує умови, добросовісно, та чи не ставлять такі умови контрагента у надзвичайно не вигідне становище.

Для законодавства окремих країн характерним є те, що воно встановлює ознаки, наявність яких дозволяє стверджувати про порушення добросовісності, а також створення надзвичайно не вигідного становища контрагента, у випадку використання стандартних умов. До них, наприклад, належать незрозумілість та нечіткість умов (ст. 716 (2) (с) ЦК Молдови), їх не виправданість (§ 307 (1) НЦУ), несумісність з важливими основами законодавчого регулювання (§ 307 (2) (1) НЦУ), або основними принципами положень, від яких вони відступають (ст. 716 (2) (а) ЦК Молдови), настільки обмежують права та обов'язки, які виникають з природи договору, що це ставить під загрозу мету договору (§ 307 (2) (2) НЦУ, ст. 716 (2) (b) ЦК Молдови).

Крім того, законодавство окремих країн встановлює перелік стандартних умов, які є недійсними (наприклад, §§ 308, 309 НЦУ [110]; ст. 718, 719 ЦК РМ [10]).

На наш погляд, з метою спрощення визначення того, чи не порушує використання стандартних умов добросовісності, ставлячи тим самим контрагента у надзвичайно невідповідне становище, слід запозичити досвід інших країн та визначити законодавчо відповідні критерії та переліки умов, що є такими, що порушують добросовісність.

Стаття 13 (6) Закону України «Про захист прав споживачів» встановлює обов'язок продавця повідомляти споживача перед укладенням договору про стандартну умову у договорі про можливість заміни товару в разі його відсутності іншим товаром [9].

В українській доктрині пропонувалося внести зміни до Закону України «Про захист прав споживачів», зокрема, визначивши, що несправедливими договірними умовами є, ті, що не були окремо узгоджені [10, с. 126, 127].

Однак, слід звернути увагу на те, що ст. 634 ЦК України стосується лише «договору в цілому», тобто ситуація, коли одна сторона пропонує лише частину стандартних умов до включення у договір, а інша частина договірних умов узгоджується між сторонами, прямо ЦК України не врегульована.

На наш погляд, за таких умов можливим є застосування правил ст. 634 ЦК України за аналогією закону, передбаченою ст. 8 (1) ЦК України. Однак, бажано було б закріпити у чинному законодавстві України визначення стандартних (загальних) умов, форм їх вираження, а також наслідки незвернення уваги стороною, яка пропонує такі умови, іншої сторони договору.

Згідно з НЦУ привертання уваги сторони, яка приймає стандартні умови, є підставою для того щоб ці умови стали частиною договору. Стандартні умови, що у супереч вимогам доброї совісті ставлять контрагента стороною, яка використовує такі умови, у надзвичайно невідповідне стано-

вище, є недійсними. Аналогічні наслідки передбачені правом Нідерландів, Франції, Молдови.

Враховуючи наведене, пропонуємо викласти ст. 634 ЦК України у наступній редакції.

«Стаття 634. Стандартні договірні умови.

(1) Стандартними договірними умовами є умови, сформульовані заздалегідь для використання у багатьох договорах, які одна сторона (користувач) надає іншій стороні під час укладення договору. Договір може складатися цілком або частково із стандартних умов.

(2) Стандартні договірні умови стають частиною договору у випадку, якщо сторона, яка їх запропонувала у момент укладення договору прямо доводить їх до відома іншої сторони або надає їй можливість ознайомитися із стандартними умовами іншим способом, враховуючи відомі стороні, яка використовує стандартні умови, фізичні недоліки іншої сторони, і якщо інша сторона погоджується прийняти такі недоліки.

(3) Стандартні умови, зміст, форма або спосіб подачі є настільки незвичними, що інша сторона не могла розумно очікувати їх наявності, не стають умовами договору.

(4) Стандартна умова є недійсною, якщо у супереч вимогам добросовісності та чесного ведення справ вона викликає значну невідповідність прав та обов'язків сторін, що виникають із договору на шкоду інтересам сторони, яка приймає стандартні умови, враховуючи при цьому характер виконання, яке має бути здійснено за договором, усі інші умови та обставини, що існували у момент його укладення. У цьому випадку застосовуються наслідки недійсності, встановлені ст. 216 ЦК України.

(5) Якщо не доведено іншого, стандартні умови є такими, що викликають значну невідповідність у правах та обов'язках сторін, на шкоду інтересам сторони, яка приймає стандартні умови, якщо вони: 1) є несумісними із загальними засадами цивільного законодавства, або 2) настільки обмежують права або обов'язки, що впливають на договір, що ставлять під загрозу досягнення мети договору; 3) є незрозумілими та неясними».

ЛІТЕРАТУРА

1. German Civil Code (BGB). The translation includes the amendment(s) to the Act by Article 1 of the Act of 27.7.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb.
2. The Association Henri Capitant des Amis de la Culture Juridique Française and the Société de législation comparée, Fauvarque-Cosson B., Mazeaud D. Guiding Principles of European Contract Law // European Contract Law. Materials for a Common Frame of Reference [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legiscompare.fr/site-web/IMG/pdf/19_Guiding_Principles.pdf.
3. Dutch Civil Code (Civil Code of the Netherlands) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm>.
4. Lando O. Principles of European Contract Law, Parts I and II / O. Lando, H. Beale. – The Hague : Kluwer Law International, 2000. – 561 p.
5. Parker v South Eastern Railway (1877) 2 CPD 416. – Law Teacher. Contract Law. Cases. Exclusion Clauses Cases [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawteacher.net/contract-law/cases/exclusion-clauses-cases.php>.
6. Гражданский кодекс Республики Молдова : Закон Республики Молдова от 06 июня 2002 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=32505>.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
8. Романюк Я. М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. – К. : Істина, 2012. – 222 с.
9. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.24.0>.
10. Павленко Д. Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях : Дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 / Д. Г. Павленко ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. – К., 2008. – 193 с.